

Vonzások és taszítások erőtere: Közép-Európa

(R. J. W. Evans: *Austria, Hungary, and the Habsburgs. Essays on Central Europe, c. 1683–1867. Oxford University Press, 2006. 337 oldal*)

Robert J. W. Evans a Habsburg Birodalom történetének avatott szakembere, akinek nevét mindenekelőtt *The Making of the Habsburg Monarchy* című könyve tette ismertté. E kötete a birodalom 16–17. századi történetét tárta elénk, azt a folyamatot, ahogy a magyarországi és a cseh-morvatországi terjeszkedés után kialakult birodalom konszolidálódott, kialakultak alapvető szerkezeti sajátosságai. Most tárgyalásra kerülő könyve az ezt követő évszázadok történetéről írott tanulmányainak szerkesztett füzere. A szó eredeti értelmében vett esszék ezek az írások: nem részletek tisztázására összpontosító analízisek – bár némely pontokon nagyon is finom rajzolatot tárnak elénk –, hanem áttekintő összefoglalások a tárgyalt térség több évszázadot átfogó történeti problémáinak némelyikéről. Különálló tanulmányok, mégis a szerkesztés folyamán elhelyezett előre- és hátrautalások hálózatával igyekezett a szerző összefüggő egészzé szerkeszteni könyvét. Az előszóban figyelmeztet: az összefoglaló jelleg ellenére nem valamiféle „bevezetés”-t nyújt a térség 18–19. századi történelmébe, inkább egy-egy problémakör gondolatébresztő vázlatát, megmutatandó az angolszász olvasóközönségnek, miért lehet érdekes napjainkban is e térség történelmével foglalkozni.

Az írások legnagyobb erénye – s ebben a szerző nemigen talál riválisokra – a természetes átjárás a német–osztrák, a magyar és a cseh, illetve szlovák historiográfiai hagyományok és irodalom között, kiegészítve az angol történeti irodalom problémaközpontúságával és élvezhető, olvasmányos stílusával. A 19–20. században önmagát tu-

dománnyá szervező történetírás nemzeti történelmek egységeibe szabdalta a múlt és saját korának történéseit is. A nemzeti történetírások egymástól eltérő nézőpontjai, sajátos problémagócái a mai napig is meghatározzák a Habsburg Birodalom történetéről született munkákat. Evans jól ismeri e történetírások kutatási eredményeit, s azokat sikerrel szintetizálja egy – ahogy maga egy helyütt megfogalmazza – „panmonarchikus perspektívában” („*pan-monarchical perspective*”, 195. old.). Így azután mintegy tükröt is tart e történetírások elé. Igen megszívlelendő lehet például az a megjegyzése, hogy a magyar történetírás a mai napig nagymértékben építi ítéleteit a kortársak axiómáira az Ausztria és Magyarország közötti közjogi viszony tekintetében, amennyiben magától értetődőnek veszi, hogy a „nemzeti üdvözülés” („*national salvation*”) útja „a teljesen autonóm törvényhozás”-on („*fully autonomous representative institutions*”) keresztül vezetett, jobban mondva vezetett volna. (191. old.) S aztán ebből a perspektívából nézve fogalmazza meg ítéleteit megvalósult és papíron maradt tervek-ről és intézmények-ről egyaránt.

A kötetben megjelent tanulmányok négy tematikai egységbe rendezve (Abszolutista felvilágosodás, Nemzetek felemelkedése, Régiók és egymásra gyakorolt hatásaik, A forradalom és ami utána következik) a felvilágosult abszolutizmustól kezdve a dualizmus létrejöttéig kísérik figyelemmel a birodalom történetét. Igen izgalmas és sorsdöntő volt ez a periódus, hiszen két nagy kísérlet zajlott a Habsburg központi adminisztráció részéről, hogy modern centralizált állammá kovácsolják össze a régi típusú dinasztikus birodalmat: II. József kísérlete és az 1848–1849-es forradalmakat követő neoabszolutizmusé. Mindkettő eredménytelenül zárult. A másik póluson ugyanakkor a modern nacionalizmus jegyében színre lépő

nemzeti mozgalmak megkezdték nemzeti társadalmuk és kultúrájuk megszervezését, s nemzetüket a politikai–állami szerveződés „természetes” alapegységének tekintve a nemzetállamiság ismérveit is érvényre kívánták juttatni – ha megszorításokkal is –, a birodalmi kereteken belül, esetenként azokon kívül is. Mindez aztán a politikai irányzatok és törekvések bonyolult szövevényét eredményezte, melyben a szerző biztos kézzel kalauzolja olvasóját. A tárgyalt problémák köre igen széles: nemzeti identitás, felekezetiesség, e kettő egymásra hatása, a felvilágosodás hatásai a kultúra, a politika területén, csehek, németek, erdélyi szászok, magyarok, osztrák-németek és „németországi” németek politikai programjai, koncepciók a Habsburg Birodalom kívánatos szerkezetéről, II. József kormányzata, a neoabszolutizmus két évtizede, a Közép-Európa fogalom genezise és változásai. Mindenekelőtt három fő probléma foglalkoztatja a szerzőt, melyek a különböző tematikájú írásokon is mindvégig érzékelhetők: melyek voltak az e sok szempontból igen heterogén birodalom alkotórészeit összefogó struktúrák, intézmények, hagyományok és személyek; milyen volt a birodalom három lényeges népességének, az osztrák-németeknek, a magyaroknak és a cseheknek az egymásról alkotott képe; s mi akadályozta a szorosabb integrációt?

A legfontosabb integráló tényezőt minden bizonnyal az egymásra utaltság érzése jelentette, hiszen a nacionalizmus fénykorában is a birodalmat alkotó szinte minden nép politikai elitjén belül meghatározó súlyt képviseltek azok, akik szükségesnek tartottak egy nagyobb államalakulatot Európa e részén e kis népek összefogására – minden ellentét ellenére is. Az egymásról alkotott képet ennek megfelelően igencsak egymásnak ellentmondó elemek formálták: egymás kultúrájának vonzása, ugyanakkor begyepesedett kollektív sztereotípiák és a politikai elitek egymásban riválist látó szemlélete, hogy csak a legfontosabbakat említsük.

Különösen érdekesek a magyar olvasó számára a Magyarország és Csehország pozícióját, hagyományait összehasonlító tanulmányok, melyek a vonzó- és taszítóerők együttes jelenlétét mutatják be a birodalom e két fontos országa elitjének gondolkozásában.

Nemcsak a politikatörténet eseményeit használja fel elemzéseiben a szerző: igen nagy figyelmet szentel a vallás, a tudomány, a művészetek integratív és szétválasztó funkcióinak. Igen lényeges jellemzője e tanulmányoknak továbbá az, hogy miközben nemzeti, felekezeti stb. csoportokat átfogó, „madártávlatú” elemzéseket olvashatunk, nem tűnnek el a szerző perspektívájából az egyének sem: láthatóan tudatosan törekszik arra, hogy az általános megállapításokat egy-egy konkrét történeti szereplő életútjának a felvillantásával hozza „kézzelfogható” közelségbe. S nemcsak azokról emlékezik meg, akiknek a nemzeti történetírások kiemelt jelentőséget tulajdonítanak a mai napig – sőt, elsősorban nem velük foglalkozik, hiszen ezen hősök nagy része a nemzetek „ébredése” korában a saját identitás megerősítésének jegyében éppen inkább a riválisnak tekintett másik nemzet(ek)től való elválasztó elemeket hangsúlyozta, s nem az összekötő kapcsokat. Evans könyvében sokkal inkább a királyi–császári tisztviselő hivatalnokok, az egyes kultúrák határvonalain át- meg átjáró értelmiségiek, a birodalom különböző országaiban birtokokkal rendelkező arisztokrata családok tagjai, a császári családot odaadóan szolgáló külföldiek jelennek meg, akiknek egyébként csak a nemzeti történetírások figyelmének perifériáján jut hely.

Nagy erénye ezen esszéknek a gondolatmenet tágassága mellett a ténybeli pontosság. Elenyésző számban találhatóak nem vagy nem egészen pontos tényközlések az írásokban, a nagyívű összehasonlításokra törő munkákban olykor tapasztalható bosszantó felületesség a tényközlésben egyáltalán nem jellemzi ezt a munkát.

Sikerült a szerzőnek koherens egészzé szerkeszteni a nagyon különböző időpontokban született írásokat. Mindazonáltal egy szerkesztésbeli következetlenséget érdemes azért megemlíteni: nem egészen következetes a szerző abban a tekintetben, hogy a jóval korábban született írásai esetében mennyire frissítette fel jegyzetapparátusát. Vannak olyan tanulmányok, ahol a felfrissítés részben vagy egészben megtörtént, s vannak, ahol nem, így e tekintetben némi bizonytalanság ébred az olvasóban.

Robert R. J. Evans munkássága méltán ismert a magyarországi történészek számára, ugyanakkor műveiből eddig nagyon kevés jelent meg magyar nyelven is.¹ Igen örvendetes lenne, ha legalább egy válogatás ezen tanulmánykötet írásából magyar nyelven is napvilágot láthatna. Eddig ismeretlen perspektívát és színt villanthatna fel a magyar olvasóközönség számára.

DEÁK ÁGNES

¹ A Robert J. W. Evans-szel készült interjút és művei bibliográfiáját lásd: „*Én Magyarországot nyugati szomszédainak kutatása felől érkeztem el a magyar történelemhez*”. *Aetas*, 21. (2006) 4. sz. 171–180.